Journal of Archaeology & Art
Arkeoloji ve Sanat
164: Mayıs-Ağustos 2020

Arkeoloji Sanat Yay. Tur. San. Tic. Ltd. Şti. adına
Sahibi ve yayın yönetmeni M. Nezih Başgelen
Sorumlu yazıişleri müdürü M. Nezih Başgelen
İdari yönetim Sema Başgelen
Editör M. Nezih Başgelen
Editör yardımcısı Özgür Yılmaz
Uygulama Serdar Kıran

Arkeoloji ve Sanat Dergisi, TÜBİTAK ULAKBİM tarafından taranan hakemli bir dergidir. Yayımlanan yazılardaki her türlü görüş ve düşüncelerin, bilimsel değerlendirmeler ve eleştirilerin yasal sorumluluğu yazarlarına aittir. Arkeoloji ve Sanat Dergisi/Yayınları bunlardan herhangi bir sorumluluk kabul etmez. Yazı ve her türlü görsel malzemenin her türlü yayın hakkı saklıdır. Yayınevinin yazılı izni olmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi ve benzeri araçlarla ya da diğer kaydedici cihazlarla kopyalanamaz, aktarılamaz ve çoğaltılamaz.

Yönetim yeri ve yazışma adresi
Hayriye Cad. Cezayir Sok. Mateo Mratoviç Apt.
No: 5/2 Beyoğlu–İstanbul
Tel.: (0 212) 293 03 78 (pbx)
Faks: (0 212) 245 68 77

İstanbul satış mağazası
ArkeoPera Kitabevi
Yeniçarşı Cad. No: 66/A 34433
Galatasaray–Beyoğlu–İstanbul
Tel.: (0 212) 249 92 26

Makale yazım ve yayımlama ilkeleri
web sayfamızda yer almaktadır.
www.arkeolojisanat.com
info@arkeolojisanat.com
dergi@arkeolojisanat.com

Yayın türü Uluslararası süreli yayın

ISSN 1300-4514

Baskı Printcenter
Sultan Selim Mah. Libadeyi Sok.
No: 3/4. Levent-İstanbul

"Ancak, memleketimizin hemen her tarafında emsalsiz defineler hâlinde yatmakta olan kadim medeniyet eserlerinin ilerde tarafımızdan meydana çıkarılarak ilmi bir surette muhafaza ve tasnifleri ve geçen devirlerin sürekli ihmali yüzünden pek harap bir hâle gelmiş olan abidelerin muhafazaları için müze müdürlüklerine ve hafriyat işlerinde kullanılmak üzere arkeoloji mütehassıslarına kat'i lüzum vardır."

Gazi Mustafa Kemal

Kapak resimleri: Harbetsuvan Tepesi

İÇİNDEKİLER

1 **Eylem Özdoğan – Erge Yurtdaş – Şafak Nergiz – Hazal Azeri – Zeynep Kelpetin – Özge Birol – Petar Zidarov**
Manyas Gölü Doğu Kesim Yüzey Araştırmaları: Bulgular ve Ön Değerlendirme

21 **Bahattin Çelik**
Yeni Bir Kült Merkezi: Harbetsuvan Tepesi

27 **Burhan Ulaş**
Reappraisal of the Neolithisation of the Marmara Region Through Archaeobotanical Analysis at Pendik Höyük and Yenikapı

41 **Nilgün Yıldırım**
The Rich Trade Center of the Mediterranean "Alashiya and Yadnana" in the Cuneiform Memory

53 **Cenker Atila**
End of the Bronze Age: Destructions and the Sea Peoples Phenomenon

69 **Sevil Çonka**
Deconstructing Female-Figured Supportive Columns: Re-considering Vitruvius' Caryatids "as agalmata of the Chthonic Goddesses"

93 **Anıl Arslan**
Mylasa'daki Tanrı Sinuri Kültü, Kökeni ve Kutsal Alanı Üzerine

107 **Yusuf Albayrak**
Edessa Nekropolleri

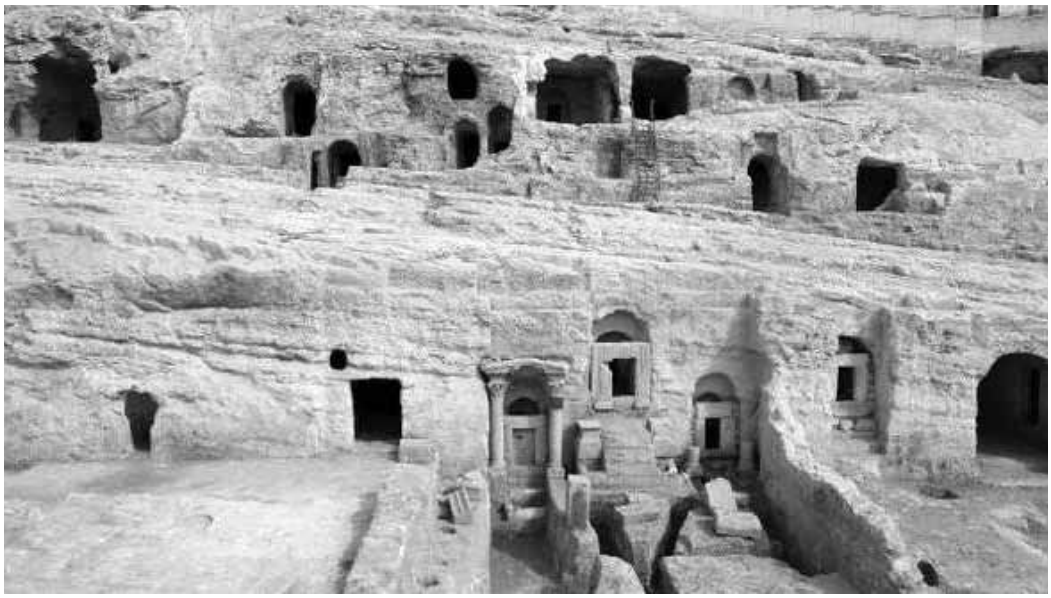

117 **Ergün Laflı – Alev Çetingöz**
Eskiçağ'da ve Bizans Dönemi'nde Gerede İlçesi Arkeolojisi ve Tarihi: Bilinen Yazıt ve Sikkelerin Işığında Krateia-Flaviopolis Üzerine Bir Değerlendirme

147 **Sibel Yıldız Kısacık**
Sır Ali / Sıralı / Sırçalı Cami Mihrap Kitabesi

Edessa Nekropolleri

Yusuf Albayrak

Doç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü. Orcid no: 0000-0002-2001-6718, albayrakyusuf55@hotmail.com

NECROPOLEIS OF EDESSA

Abstract

The ancient city of Edessa was first founded by Seleucids in 303-302 BC inside the provincial borders of Şanlıurfa, and when Seleucids retreated from the area, Arameans formed a new kingdom in this region in 132 BC. This kingdom existed for around 500 years, and in addition to leaving behind many archeological works, it also stood out with its Necropolis sites. As a result of our excavation and cleanup work in collaboration with Şanlıurfa Museum in recent years, rock graves have been uncovered in three main Necropoleis. In addition, according to the researches that were carried out, many Necropolis sites have been discovered in the districts of Şanlıurfa. Of those, the Kale Eteği Necropolis and the Kızılkoyun Necropolis are located within the city center, whereas the Soğmatar necropolis is 60 km away from it. The two big Necropoleis inside the city center and the Necropoleis in the districts display architectural properties from the Roman era, while the Soğmatar Necropolis has the architectural properties of Early Bronze Age and Roman era rock graves. More than 200 rock graves have been uncovered as a result of the excavation and cleanup work, and their properties differ in terms of their architectural plans. The most common types of graves are ladder dromos, one-roomed and 3-Arcosolium graves. Furthermore, multiple room and multiple arcosolium graves and mosaic floor graves can also be found. Monumental plan rock graves, vaulted rock graves and rock graves with the facade of a temple are also quite remarkable. The data that were obtained from the graves show that in the graves, there is a tradition for the cult of the dead. Also, these data have played an important role in dating these graves.

Keywords: Edessa, Necropolis, Arcosolium, Kale Eteği, Kızılkoyun, Soğmatar.

Öz

Edessa antik kenti, ilk olarak MÖ 303-302 yılında Seleukoslar tarafından Şanlıurfa ili sınırları içerisinde kurulmuş, sonrasında Seleukoslar bölgeden çekilince de MÖ 132 yılında Aramiler bu bölgede yeni bir krallık kurmuştur. Bu krallık yaklaşık olarak 500 yıl varlığını sürdürmüştür, günümüze pek çok arkeolojik eser bırakmaları yanında Nekropol alanları ile de ön plana çıkmıştır. Son yıllarda Şanlıurfa Müzesi ile birlikte yapmış olduğumuz kazı ve temizlik çalışmaları sonucunda 3 ana Nekropol'de kaya mezarları ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca yapılan araştırmalarda Şanlıurfa ilçelerinde pek çok Nekropol alanı tespit edilmiştir. Bu nekropollerden Kale Eteği Nekropolü ve Kızılkoyun Nekropolü Şanlıurfa şehir merkezinde yer alırken, Soğmatar nekropolü İl merkezinden 60 km uzaklıkta yer alır. Şehir merkezindeki iki büyük Nekropol ve ilçelerdeki Nekropoller Roma dönemi, Soğmatar Nekropolü Erken Tunç Çağ'ı ve Roma dönemi kaya mezarları mimari özellikleri göstermektedir. Kazı ve temizlik çalışmaları sonucunda gün yüzüne çıkarılan 200'ün üzerindeki kaya mezarı mimari plan olarak farklı özelliklere sahiptir. En sık rastlanılan mezar tipi, merdivenli dromoslu, tek odalı ve 3 Arcosoliumlu mezarlardır. Bunun yanında çok odalı ve çok arcosoliumlu mezarlar ve mozaik tabanlı mezarlarda görülür. Anıtsal planlı kaya mezarları, tonozlu kaya mezarları ve tapınak cepheli mezarlar da dikkat çekicidir. Mezarlardan ele geçen veriler, mezarlarda ölü kültü geleneğinin olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu veriler, mezarların tarihlendirmesinde de önemli bir rol oynamıştır.

Anahtar Sözcükler: Edessa, Nekropol, *Arcasolium*, Kale Eteği, Kızılkoyun, Soğmatar.

* Derleme. Makale geliş tarihi: 24.04.2019; Makale kabul tarihi: 10.06.2020

Giriş

Edessa kenti, MÖ 303 ya da 302 yılında Seleukos kralı Seleukos Nikator I tarafından Nisibis (Head 1911: 815) ve Singara (Head 1911: 816) kentleri yakınında, Fırat nehrinin 85 km doğusunda kurulmuştur (Harrak 1992: 209). Seleukoslar bu kurdukları yeni kente, kendi başkentlerinin ismi olan Edessa ismini vermişlerdir. Çünkü, Edessa adı Makedon dilinde su kökenli bir kelime ile bağlantılıdır, burada da su kaynaklarının bulunması bu ismin verilmesine neden olmuştur (Drijvers 1980: 110). Seleukos krallığının bölgedeki hâkimiyeti sona erince, bu bölgede yaşayan Arami halkı MÖ 132 yılında Edessa'da bir krallık kurmuşlardır, bu krallığa Osroene (R.E. 1983: 1590) krallığı denmiştir. Ayrıca, sekiz kralının da Abgar (Segal 1970: 19) diye anılmasından dolayı, Abgar krallığı da denilmiştir (Duval 1975: 36). Ancak Edessa ismi daha yaygın olarak kullanılmıştır. Antik dönemde Edessa bugünki Şanlıurfa il ve ilçelerini kapsayan alan üzerinde kurulmuştur. Krallığın merkezi ise Şanlıurfa il merkezindeki Balıklıgöl ve yakın çevresi olarak ön plana çıkmaktadır.

Bu çalışmamızda Şanlıurfa sınırları içerisinde, 2015 ile 2019 yılları arasında Şanlıurfa Müzesi başkanlığında yapmış olduğumuz kazı ve temizlik çalışmaları yanı sıra yüzey araştırmalarında tespit ettiğimiz Nekropol alanları ve kaya mezarlarına değineceğiz. Şanlıurfa'da kazısı tamamlanmış 3 büyük Nekropol bulunmaktadır. Bunlardan ikisi şehir merkezinde Balıklıgöl yakınında yer alan Kale Eteği Nekropolü ve Kızılkoyun Nekropolü, diğeri ise Şanlıurfa ilinin 60 km. güneydoğusunda, Tektek dağlarındaki Soğmatar Antik Kent'inde yer alan Nekropol'dür. Bu 3 büyük Nekropol yanında Şanlıurfa ilçelerinde de Nekropol alanları tespit edilmiş ancak herhangi bir kazı çalışması yapılmamıştır. Bu yüzden çalışmamızın özünü bu 3 büyük Nekropol alanı oluşturmaktadır.

Kale Eteği Nekropolü

Kale Eteği Nekropolü, bugün Şanlıurfa İl merkezindeki Urfa kalesi olarak bilinen kalenin surlarının bittiği güney batı kısmında yer alır. Bu alanda toplamda 72 tane kaya mezarı ortaya çıkarılmıştır. Nekropol'deki mezarların tümü ana kayaya oyularak yapılmıştır (Albayrak ve Çelik 2019: 255-261; Çelik 2018: 203-223). Mezarlar, tepenin yukarısından aşağı doğru, üç teras şeklinde, kuzey doğudan güney batı hattı üzerinde, yan yana sıralanmıştır (Res. 1). Bu mezarlardan 44 tanesi çok az bir tahribata uğramış, 28 tanesi ise kaya mezarı özelliğini kaybetmiştir. Mezarlardan 9 tanesi basit bir girişe sahip iken diğer mezarlar dromoslu bir girişe sahiptir. Mezar girişine ulaşmayı sağlayan koridorlar olan dromoslar, merdivenli ve rampalı şekilde görülmektedir. Dromoslardaki merdiven sayısı, 3-5-7-9 şeklinde değişmektedir. 2 mezar dışındaki tüm mezarlar tek odalıdır. 2 mezar ise geçişli ve 2 odalıdır. Mezar odasına girişi sağlayan kapılar, genelde bir insanın geçebileceği kadar, ortalama 0.60–0.70 m. ölçülerindedir. Kapı kenarındaki duvar kalınlığı ortalama 0.50–0.90 m. arasındadır. Kapılar, Monoblok bir taş levha ya da, sağ veya sol kenara açılmış bir yuva içine doğru hareket eden değirmen taşı biçiminde yassı silindirik Monoblok bir kapak taşı ile kapatılmaktadır. Kapıdan mezar odasına girildiğinde, bir kapı eşiği yer almakta, odanın tabanı yaklaşık olarak 0.40–0.60 m. daha derindedir. Oda tabanına inilen basamak sayısı bir veya iki tanedir. Mezarların tümünde giriş kapısının olduğu duvar hariç diğer 3 duvarda, ölülerin konduğu üzeri kemerli niş olarak adlandırılan Arcasoliumlar yer almaktadır. Arcasoliumların her iki yanlarındaki boşlukların ölçüsü birbirlerine eşittir. Arcasoliumlar genellikle dairesel kemerli olmakla birlikte, bir örnekte beşik çatılı ve sivri kemerlidir. Arcasoliumların tabanı, mezar tabanından yaklaşık 0.90– 1.00-1.10 m. yüksekliktedir. Arcasoliumların uzunluğu, 1.80-2.20

Res. 1: Kale eteği nekropol alanı (Albayrak 2017: Res. 2).

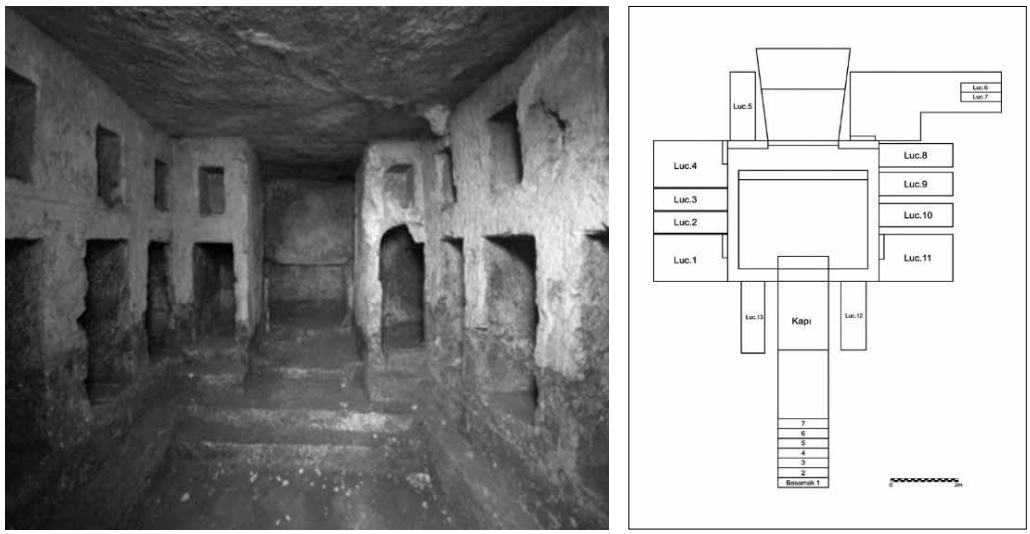

Res. 2a-b: Kale eteği loculuslu kaya mezarı ve mezar planı (Albayrak 2018: res. 1).

m. arasında, derinliği ise 0.80-1.10 m. arasında değişmektedir. İki mezar, ortak merdivenli bir dromosa sahiptir. 3 mezarda "Bothros" olarak adlandırılan iskelet ve artık malzeme çukuru bulunmaktadır.

Kale Eteği Nekropolünde bu mezarların yanısıra 7 tane Loculuslu kaya mezarı daha vardır. Mezar odasının içerisinde ölülerin yatırıldığı dikine derin dikdörtgen hücrelere Loculus denmektedir. Loculuslu mezarlarda ortak özellik kare ya da dikdörtgen biçimli mezar odasının üç kenarından yanlara, duvarların içine doğru dörtgen kesitli derin hücrelerin (Loculus) açılmış olmasıdır. Kale Eteği Nekropolündeki loculuslu kaya mezarlarından günümüze sağlam olarak gelmiş olan, Nekropol'ün en tepe noktasında yer alan mezar oldukça önemlidir. Bu mezarın yakın çevresinde kaya mezarı yoktur. Bu mezar yedi basamaklı dromosa sahiptir. Mezar kapısına yakın son basamak ile mezar kapısı arasında 2.20 m. düz bir alan yer alır. Mezar odasına girişi sağlayan kapı genişliği 0.80 m., derinliği 0.65 m. ve yüksekliği 2.80 m. ölçülerindedir. İçeride iki basamakla mezar odası inilir. Mezar odası, 4.50x4.50 m. ölçülerinde kare planlıdır. Odanın zeminden yüksekliği, 3.90 m.'dir. Mezar içerisinde girişin sağında ve solundaki duvarda birer Loculus, sağ duvarda dört, sol duvarda dört, karşı duvarda ise köşelerde birer Loculus yer alır. Karşı duvarın ortasında 2.85 m. uzunlukta, 2.10 m. genişlikte bir oda yer alır. Bu odanın sağında, 4.30 m. genişliğinde ve 2.20 m. uzunluğunda bir oda daha yer alır. Mezar odasındaki Loculusların uzunluğu 2.20 m. genişliği 0.70 m. ve yüksekliği de 1.50 m.'dir. Her Loculus üzerinde 0.50 m. uzunluğunda, 0.45 m. genişliğinde ve 0.60 m. yüksekliğe sahip birer niş bulunmaktadır (Res. 2a-b).

Kale Eteği Nekropolünde bulunan mezarların içerisinde mozaikler ve freskler bulunmaktadır. 3 mezar odasının tabanında mozaik, bir mezar odasının da duvarlarında freskler yer alır. Bu mezarlar tek odalıdır. Mezar odalarının tabanının tamamının mozaik ile döşendiği ve mozaiklerin günümüze sağlam olarak korunageldiği görülmektedir. Bu mozaiklerin birinde siyah bantla çerçevelenen kare panoda, ikisi üstte ikisi altta cepheden tasvir edilmiş dört büst yer alır. Büstler, düz siyah çizgiyle çerçevelenen beyaz fondadır ve ikisi erkek ve ikisi de kadındır. Büstlerin yanındaki Süryanice yazıtta kişilerin isimleri yazılıdır. Diğer mozaik, geometrik desenlidir. Siyah bir bandın çevrelediği kare pano içerisinde beyaz zeminde siyah harflerle üç satır Süryanice yazıt yer alır. Üçüncü mozaik ise, geometrik desenli ve yazıtlıdır. Düz siyah çizgiyle çerçevelenen dikdörtgen panonun merkezinde etrafında simetrik dört iri iğ hacı deseni bulunan bir çelen yer alır. Haçın etrafında Süryanice bir yazıt yer alır. Freskin bulunduğu mezar odasında fresk, iki Arcasoliumda ıslak sıva üzerine yapılmıştır. Bu Arcasoliumlardan güneyindekinin her iki kenarında simetrik olarak kaideli yivli tamburlu, Kompozit Korint başlıklı sütun tasvirleri bulunur. Arcasolium lahitinin dış yüzünde dikdörtgen panoda beyaz zeminde tabula antasa (kitabelik) tutan iki kadın betimi vardır. İçinde sekiz satırlı Yunanca yazıt bulunur. Yazıtlara göre bu fresk ve mozaikler MÖ 3. yüzyıla aittir (Önal 2017: 119, 122, 123).

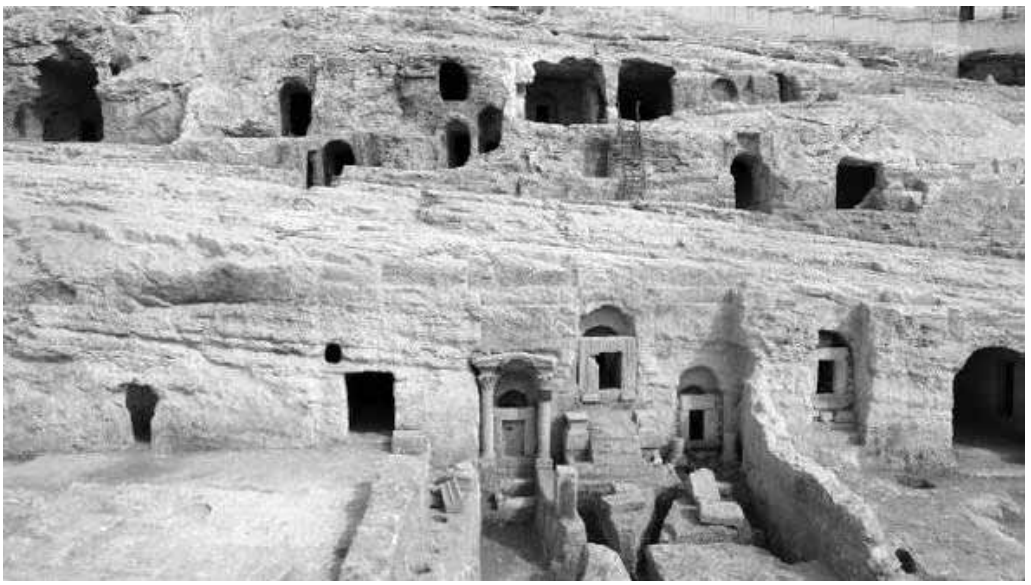

Res. 3: Kızılkoyun Nekropolü.

Kızılkoyun Nekropolü

Kızılkoyun Nekropolü, Şanlıurfa İl Merkezinde yer alan Urfa Kalesi'nin 650 metre kuzeyinde bulunan Tılfındır Tepesi olarak adlandırılan tepenin batıya bakan yamaçlarında yer almaktadır. Yapılan kazı ve temizlik çalışmalarında Nekropol alanında toplam 75 adet kaya mezarı ortaya çıkarılmıştır (Res. 3). Ana kayaya oyularak yapılmış bu mezarlar, en küçüğü 3.00x3.00 m. en büyüğü 12.00x10.00 m. arasında değişen ölçülerdedir. Bu mezarlar plan olarak, kare ve dikdörtgen formunda tek odalı, üç Arcasolium ve üç klineli, ön girişli tek odalı Arcasolium ve üç klineli, ön girişli çok odalı Arcasolium ve klineli, iç içe iki veya üç odalı ve tek odalı Arcasolium ve klineli dromosludurlar. Nekropol alanındaki mezar odalarının iç kısmı her biri farklı mimaride yapılmıştır. Sayısal olarak en fazla tek odalı mezarlar, ön girişli tek odalı mezarlar, ön girişli çok odalı mezarlar, iç içe iki veya üç odalı mezarlar ve tek odalı dromoslu mezarlar görülmektedir. Nekropol alanında bulunan bir mezar oldukça dikkat çekicidir. Bu mezar, tapınak cepheli, ön avlulu, tek odalı plan tipine girer ve Edessa kent merkezinde bulunan tek örnektir. Öndeki iki sütunuyla basit bir megaron plan özelliği gösterir. Giriş düz bir alanla iki basamaklı bir çıkışla sağlanmıştır. Sütunlar dikdörtgen bir kaide üzerinde yükselmektedir. Sütun başlıkları Kompozit düzendedir. Bu mezarın cephesindeki süsleme öğelerinin el matkabı ile yapıldığı muhtemeldir. Çünkü, yüksek kabartma şeklinde oldukça düzgün süsleme detaylarına sahiptir (Res. 4). Mezara dikdörtgen bir kapı açıklığıyla girilir. Kapı üzerinde, yuva içinde ortasında delik bulunan döküm demir izleri görülmektedir. Kapının karşısındaki kline, tapınak cephesi gibi yanlarda iki sütunla yapılmıştır. Arcasolium üzeri ana kayaya kabartma tekniği ile üçgen kemerli şekilde düzenlenmiştir. Mezar odasına 3 basamakla inilir. Basamaklarda devşirme malzeme kullanılmıştır. Arcasoliumlar tekne tarzındadır.

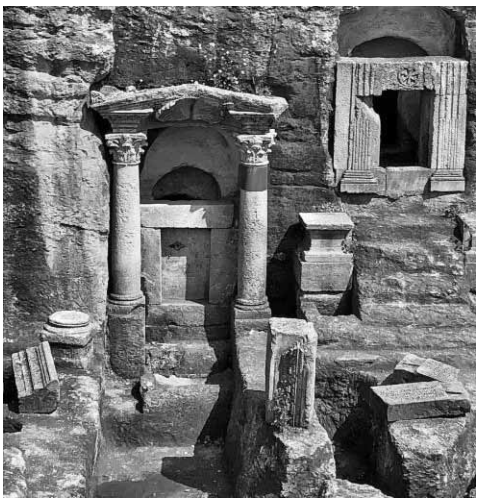

Res. 4: Tapınak cepheli kaya mezarı.

Diğer ilgi çeken mezar odaları ise, mezar sahibinin klineye yan uzanarak alçak kabartma olarak tasvir edildiği ziyafet sahneli, koruyucu asker kabartması, tavus kuşu kabartması ve portre kabatmalı mezar odalarıdır. Bunların yanı sıra çift dilli (Yunanca ve Süryanice) tabulla ansata yazıtı ve farklı mezar odalarına ait 3 yazıta rastlanılmıştır. Kaya mezar odalarının iç kısmında ve önlerinde farkı boyutlarda sunu çukurları ve girişlerde dikdörtgen ve silindir biçimli taş kapılara rastlanılmıştır (Uludağ 2018: 9-10).

Res. 5: Mezar içindeki heykeller.

Mezarların bazılarının içlerinde ana kayadan bağımsız olarak yapılmış lahitler bulunur. Mezar içlerine birden fazla gömü yapıldığı tespit edilmiştir. İki mezarda, ana mezar odasına giriş kapısının sağında ve solunda heykel nişi bulunur. Bu heykellerden bir tanesi, başsız şekilde bulunmuştur. Başka bir mezar içerisinde bulunan bu asker heykeli, sağ elini göbek üstünde, sol eli ise dirsekten kırılarak öne doğru uzatır şekilde görülmektedir. Heykel, iki eli ile bir mızrak tutar şekildedir. 1.85 cm. uzunluğundaki heykel yekpare kireç taşından yapılmıştır ve giysi üzeri askeri teçhizatlar ile donatılmıştır (Res. 5).

Soğmatar Nekropolü

Soğmatar Antik Kenti, bugünkü Şanlıurfa ilinin 60 km. güneydoğusunda, Harran ilçesinin 40 km. kuzey doğusunda Tektek dağlarında su kaynaklarının bulunduğu bir yerdedir. Bölge, Neolitik dönemden bu yana iskan görmüş ve taş işçiliğinde çok uzmanlaşmış bir yerdir (Çelik ve Albayrak 2019: 60-67; Çelik 2011: 241-253; Çelik 2016: 1-9). Soğmatar'ın bulunduğu alan kayalık alçak tepelerden oluşmaktadır. Soğmatar'ın girişinde sağda bulunan alçak tepenin eteklerinde bir Nekropol alanı (Res. 6), Nekropolden ilerde bir höyük ve höyüğün kuzey, güney ve batı yönündeki tepelerin üzerinde Roma Dönemine ait kaya mezarları vardır. Bu mezarlar, Höyük etrafında bir daire çizer şekilde yerleştirilmişlerdir. Nekropol alanında

Res. 6: Soğmatar nekropol alanı.

2016-2018 yıllarında Şanlıurfa Müzesi başkanlığında yapmış olduğumuz kazı ve temizlik çalışmaları sonunda 72 tane kaya mezarı ortaya çıkarılmıştır. Nekropol'deki bu 72 mezarın hepsi, Erken Tunç Çağı'nda ana kayaya açılmış olan ve bir kısmı Roma Dönemi'nde değiştirilerek kullanılmaya devam edilen kaya oyuğu mezarlardır. Bu mezarlardan 50 tanesi Erken Tunç Çağı mimari özellikleri gösterirken, 22 tanesi Roma Dönemi kaya mezar mimarisine uyarlanmaya çalışılmış, ancak sadece 12 tanesi tam olarak uyarlanmış, geri kalan 10 mezar ise yarım bırakılmıştır. Bu 10 mezar, yarım bırakıldığı için hem Erken Tunç Çağı hem de Roma Dönemi mezar mimarisi özelliği göstermektedir. Nekropol alanındaki Erken Tunç Çağı mezarlarının hepsi, mezar girişine ulaşmak için ana kaya zeminine dikine açılan bir kuyu, mezar girişi ve mezar odasından oluşmaktadır.

Soğmatar Nekropolü'nde bulunan Erken Tunç Çağına tarihlendirdiğimiz kuyu girişli kaya mezarların tümü tek odalıdır (Res 7). Kuyu girişleri, kare, dikdörtgen ve daire olmak üzere farklı plan özellikleri gösterir. Kuyu giriş genişliği 1.00 m ile 2.50 m. arasında, derinliği ise 1.50 m. ile 2.50 m. arasında değişmektedir. Mezar odasına girişi sağlayan kapı açıklığının genişliği 0.50 m. ile 0.80 m. arasında, yüksekliği 0.60 m. ile 1.00 m arasında, derinliği ise 0.40 m. ile 0.70 m. arasında değişmektedir. Kuyu duvarlarına, mezar girişine ulaşmak için farklı biçimlerde basamaklar, ayak basmak için girintiler ve çıkıntılar yapılmıştır. Bazı mezarlarda ise kuyuya inmek için herhangi bir basamak benzeri mimari özellik yoktur. Giriş kapı açıklığından mezar içine girmek için mezar odası içerisine rampa, tek basamak ya da iki basamak yapılmıştır. Mezar odası kare, dikdörtgen ve oval olmak üzere farklı plan özelliği gösterir. Mezarlarının oda yüksekliği 1.00 m. ile 3.00 m. arasında, genişliği 1.50 m. ile 4.00 m. arasında, uzunluğu ise 1.50 ile 4.50 m. arasında değişmektedir. Mezar odalarının çoğunluğu sade ve basit olarak yapılmışken, bazı mezarlarda giriş kapısının sağ ve solunda sekiler, girişin karşısındaki duvarda ise sunaklar yer almaktadır. Sunaklar, giriş kapısının tam karşısındaki duvara, duvarın tam ortasına, ana kayaya bağlantılı şekilde yapılmıştır. Sunakların yüksekliği zeminden 0.70 m. ile 1.30 m. arasında, genişliği 0.60 m. ile 0.70 m., derinliği ise 0.30 m. ile 0.60 m. arasında değişmektedir (Albayrak ve diğ. 2019:263-274). Giriş kapısının sağ ve solunda yer alan sekilerin bazıları derin olmayan tekne tarzında bazıları ise düz şekildedir. Bazı sekiler üzerinde bir veya iki tane kanal yer almaktadır (Res. 8).

Sözünü ettiğimiz sunaklı kaya mezarlarının en dikkat çekici olanı, Nekropol alanın sonlandığı batı kısımda, güneybatı yönünde yer alır. Bu mezarın kuyu kısmı 1.30x1.00 m. ölçülerinde, derinliği ise, 1.50 m.'dir. Mezar girişine ulaşmayı sağlayan kuyu kısmında, üç adet batıda üç adet doğuda olmak üzere alt alta sıralanmış toplam altı adet in-situ basamak yer alır. Ayrıca kuyunun zemininde, güney kısımda, 0.30 m. yüksekliğinde, mezar odasına girişi sağlayan bir basamak bulunmaktadır. Dikdörtgen planlı mezar odasının kapı açıklığı 0.70x0.60 m. ölçülerindedir. Mezar odasının içerisine 0.20 m. yükseklikte bir basamak ile girilir. Kuzey-güney

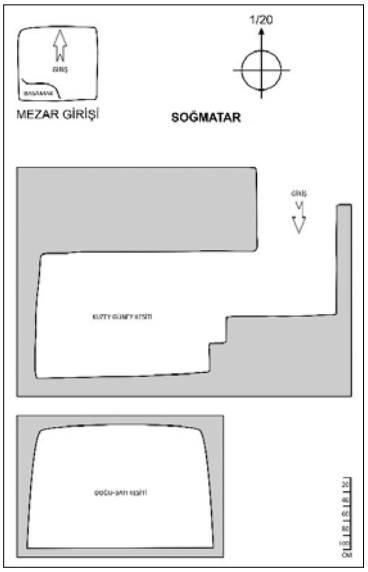

Res. 7: Kuyu girişli mezar planı (Çizim: S. Mutlu).

Res. 8: Kaya mezarının mezar odası.

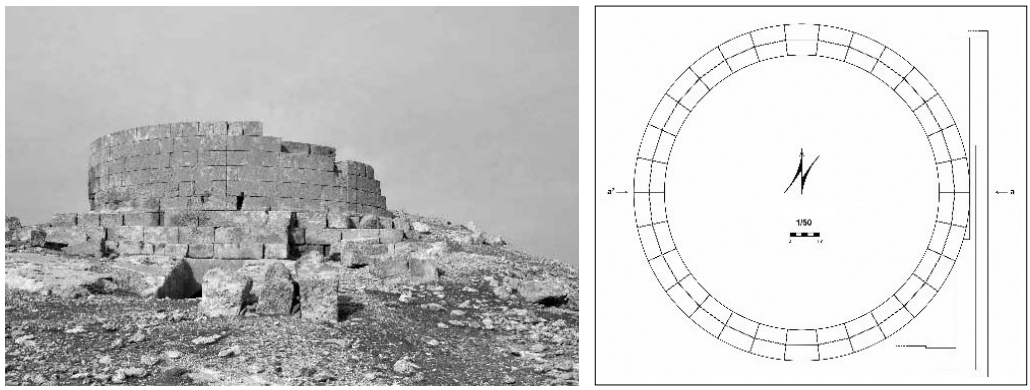

Res. 9a-b: Soğmatar tonozlu kaya mezarı ve tonoz kısmının planı (Çizim: S. Mutlu)

uzunluğu 2.71 m. olan mezar yapısının doğu-batı genişliği ise 2.62 m., yüksekliği ise 1.70 m.'dir. Mezar odasının kuzey duvarında yüksekliği 1.30 m., genişliği 0.60 m. ölçülerinde bir sunak yapısı bulunur, sunağın önünde sunakla bağlantılı dairesel biçimli, 1.00 m. çapında, zeminden yüksekliği 0.10 m. olarak ölçülen bir yükselti yer almaktadır. Sunağın üstündeki duvarda doğu ve batıda olmak üzere iki adet pencere görünümlü nişler bulunur. Bu nişler, 0.30x0.33 m. ölçülerinde, 0.20 m. genişliğindedir. Her iki nişin hemen üzerinde yay biçiminde doğu-batı yönlü uzanan oyuklar bulunur. Bu iki nişin hemen ortasında ise uzunlamasına 1.95x1.80 m. ölçülerinde sunakla birleşen bir yükselti bulunmaktadır. Mezar odasının doğusunda ve batısında iki adet seki yer almaktadır. Bu sekilerden doğudakinin ölçüleri, 0.80x0.91 m. olup, yüksekliği 33 cm.'dir. Batıda yer alan sekinin ölçüleri, 1.11x0.72 m. olup yüksekliği de 0.34 m.'dir. Bu kaya oyuğu mezar yapısını Nekropol'de yer alan diğer sunaklı mezarlardan farklı yapan nokta, dikkatli bir şekilde bakıldığında mezar odasının karşı duvarında iki adet pencere görünümlü nişleri ile gözleri, nişlerin hemen üzerinde yatay olarak uzanan yay biçimli oyuklar ile kaşları, nişlerin arasında sunağa doğru uzunlamasına inen yükseltisi ile burnu ve sunak ve sunakla bağlantılı dairesel formlu yükseltisi ile de ağıza benzeyen stilize insan yüzü tasvirli bir görünüm verilmeye çalışılmasıdır (Albayrak vd. 2019: 267-268).

Soğmatar'da Nekropol alanı dışında yer alan kayalık tepeler üzerinde kaya mezarları vardır. Bu mezarlar Roma dönemi mimari plan özellikleri göstermektedir. 9 tepede, üzerinde anıtsal yapı bulunan tonozlu mezar olarak adlandırılan 9 tane mezar vardır (Res. 9a-b). Bu tonozlu kaya mezarları dışında, 5 tepe üzerinde 6 tane daha kaya mezarı bulunur. Nekropol alanı dışındaki Roma Dönemi ait bu mezarları plan olarak; merdivenli dromoslu tek odalı 3 Arcasoliumlu mezarlar, merdivenli dromoslu geçişli iki odalı 5 Arcasoliumlu mezarlar, merdivenli dromoslu 3 odalı 9 Arcasoliumlu mezarlar ve merdivenli dromoslu tek odalı sekili mezarlar şeklinde sınıflandırmaktayız. Bu mezarlardan en önemlisi ve dikkat çekici olanı GPS 1 nolu mezar olarak adlandırdığımız kaya mezarıdır. Bu mezar, merdivenli dromoslu, 3 odalı ve 9 Arcasoliumludur. 9 merdivenli olan dromosun uzunluğu 7.00 m., genişliği ise 1.30 m.'dir. Mezar giriş açıklığının solunda kapıyı kapatmak için kullanılan yuvarlak monoblok olan kapı taşının yerleştirildiği bir yuva yer alır. Kapı girişi açılacağı zaman, 2.00 m. çapındaki kapı taşı yuvarlanarak bu yuvaya yerleştirilmektedir. Giriş açıklığından girilen ilk oda, 5.00x5.00 m. ölçülerinde ve 2.80 m. yüksekliğindedir. Bu odanın kuzey, doğu ve batısında birer oda yer alır. Her odada 3'er tane olmak üzere toplam da 9 Arcasolium yer alır. 3 oda da yaklaşık olarak 3.00x3.00 m. ölçülerindedir.

Diğer Nekopol Alanlarından Bazıları

Bulaklı Nekropolleri; Şanlıurfa ili, Yeni Halfeti İlçe merkezinin 9 km güneybatısında, Bulaklı Köyü sınırları içerisinde 2 adet Nekropol alanı yer alır. Nekropollerden birisi köyün batısındaki yamaçlarda diğeri ise doğusundaki yamaçlarda yer almaktadır. İçlerine girilebilen mezarlar plan özelliklerine göre tek odalı ve Arcosoliumlu Roma dönemi mezarlarıdır. Arcosolium sayısı 2 ve 4 arasında değişmektedir.

Günece Nekropolü; Yeni Halfeti İlçesinin 13 km doğusunda, Günece Köyünün kuzeybatısındaki yamaçlarda yer alır. Mezarlar tek odalıdır. Ancak bir mezar ön odalı bir girişe sahip ana odadan oluşmaktadır. Giriş kısmındaki küçük ön odada giriş kapısının karşısındaki duvarda

sunak nişi yer alır. Bu sunak nişi kemerli bir süslemeye sahip olup üzerinde bir çiçek motifi bulunmaktadır. Ana mezar odası Arcosoliumlu üç klinelidir.

Macunlu Nekropolleri; Yeni Halfeti İlçe merkezinin 20 km kuzeydoğusunda, Macunlu Köyü'nün sınırları içerisinde iki nekropol alanı yer alır. Birinci Nekropol, köyün doğusunda, Sarıkaya Tepesi'nin kuzey yamaçlarında yer almaktadır. Kaya mezarları dromoslu, tek odalı Arcasoliumludur. Mezar odalarından birinin içerisinde, klinenin duvarında daire içerisine alınmış ve kökboyası ile boyanmış tahrip olmuş bir figür bulunmaktadır. İkinci Nekropol ise, köyün batısında yer alan tepenin doğu yamaçlarında yer alır. Mezarlar, dromoslu, tek odalı ve Arcasoliumludur (İlaslan 2019: 9, 12-13).

Sonuç ve Değerlendirme

Nekropollerde kaya mezarları oldukça yaygın şekilde görülmektedir. Edessa Nekropollerindeki tüm kaya mezarları ana kayaya oyularak yapılmıştır. Kaya mezarlarını, kaya oyuğu ya da kaya aralığı mezarları (Turani 1993: 67), veya ana kayaya direkt oyularak yapılan mezarlar olarak tanımlayabiliriz (Özgüç 1948: 14) Edessa Nekropollerinde birkaç örnek dışında mezarların ana plan şeması, merdivenli ya da rampalı bir dromos, tek oda ve 3 Arcasoliumludur. Her üç büyük Nekropol'de de sayıları az da olsa çok odalı kaya mezar örnekleri de görülmektedir. Genellikle eğimli bir yamaçta yer altına oyulmuş ve merdivenle inilen dromoslar, yer altı mezar odalarının oyulabilmesi için gerekli olan çalışma yerini sağlayan mimari öğeler olarak dikkat çeker. Dromos uzunlukları 1.5 m. ile 4 m. arasında, genişlikleri de 1.50 m ile 200. m. arasında değişmektedir. Dromos'ta yer alan merdiven sayıları 3-5-7-9 şeklinde değişmektedir. Merdivenlerin bittiği yer ile mezar odasına girişi sağlayan kapı açıklığı arasında 1 ile 2 m. arasında değişen düz bir alan yer alır. Bu alan, mezar girişini kapatan kapı bloğunun rahat hareket edebilmesi için bırakılmıştır. Mezara girişi sağlayan kapı açıklığı bir insanın eğilerek girebileceği şekilde küçük yapılmıştır ve ölçüleri, ortalama 0.60–0.70 m. civarındadır. Kapı kenarındaki duvar kalınlığı ortalama 0.50–0.90 m. arasındadır. Kapı açıklıkları iki şekilde kapatılmıştır. Birincisi, devrilerek açılıp kapanan Monoblok bir taş levha şeklinde, ikincisi ise, giriş açıklığının sağ veya sol kenarına açılmış bir yuva içinde dik olarak hareket eden değirmen taşı biçiminde yassı ve silindirik Monoblok bir kapak taşı ile kapatılmasıdır. Kapı açıklığına göre, oda tabanı yaklaşık olarak 0.40–0.60 m. daha derinde yapılmıştır. Odaya inmek için bir ya da iki adet basamak bırakılmıştır. Tek odalı mezarlarda giriş kapısının olduğu duvar hariç diğer dört duvarda, ölülerin konduğu üzeri kemerli niş olarak adlandırılan Arcasoliumlar yer almaktadır. Çok odalı mezarlarda ise arcasolium sayısı en az 5 tanedir. Arcasoliumların üst kısmı genellikle dairesel kemerli biçimler gösterirlerse de, birkaç örnekte beşik çatılı ve sivri kemerlidir. Arcasoliumların uzunluğu ise 1.80–2.20 m. arasında, derinliği ise 0.80–1.10 m. arasında değişmektedir. Bazı mezarlarda mezar odası içerisinde girişin sağında ya da solunda "Bothros" denilen iskelet ve artık malzeme çukurları bulunmaktadır.

Dromoslu mezar dışında, basit girişli kaya mezarları da vardır. Çoğunlukla doğal kayanın basamaklar meydana getirdiği yerlerde, cepheden kapı açılarak oyulan ve dış taraf ile neredeyse hemzemin olan mezarlardır. Ana kayanın elverişli olmadığı bu mezarların girişleri basit olarak yapılmak zorunda kalınmıştır. Bu tip mezarlara Kale Eteği ve Kızılkoyun Nekropol'lerinde rastlamaktayız. Kale Eteği Nekropol'ünde yer alan Loculuslu kaya mezarları diğer nekropollerde görülmez.

Kale Eteği Nekropol'ünde taban mozaikleri ve freskleri olan mezarlar hariç diğer tüm mezarlar sade ve basit bir planda yapılmıştır. Kızılkoyun Nekropl'ünde ise mimari unsurlar ön plana çıkarak daha gösterişli bir mezar mimarisi karşımıza çıkmaktadır. Mezar odalarındaki sadeliği Soğmatar Nekropol alanı dışında yer alan Roma dönemi kaya mezarlarında da görmekteyiz. Ancak Soğmatar'da 9 tepe üzerinde yer alan 9 anıtsal tonozlu mezar gerek ölçüleri gerekse anıtsallıkları ile diğer Nekropol mezarlarından farklılık gösterir.

Roma mimarisindeki hiçbir mimari yapı türü mezarlar kadar çok çeşitli ve çok sayıda değildir. Bu durum her şeyden önce mezarı yaptıran kişinin zevkine ekonomik gücüne bağlı olarak kişisel isteklerini gerçekleştirme arzusuyla açıklanabilir. Mezar yapılarının inşasında hayallere sınır konulmamıştır (Gebelman 1979: 5). Yapılan mezar tiplerinde Edessa'da yaşayan insanların toplum içindeki statüleri, ünvanları ve ekonomik güçleri gerek mezarın forumdan ve mimari zenginliğinden gerekse kent içerisindeki konumundan çok net bir şekilde yorumlanabilmektedir. Örneğin, Kale Eteğinde ele geçen mozaikli mezarların kime ait oldukları açıkça yazıtlar ile tespit edilmiştir. Statüsü yüksek olan birinin ailesi için böyle

bir mezar yaptırması da kaçınılmazdır. Kızılkoyun Nekropol'ünde yer alan tapınak cephelerinden örnek alınarak yapılan anıtsal bir kaya mezarının bölge içerisindeki tek örneği olması bakımından önemlidir ve üst düzey bir yönetici için yapıldığı açıktır. Yine Soğmatar'da yer alan 15 tane çok odalı anıtsal kaya mezarının bölgenin yöneticileri için yapıldığı yazıtlar ile ortaya konulmuştur. Anıtsal mezarlar ile ölü yüceltilmek istenmiş, hatta tanrısal ölümsüzlüğe ulaştırılmaya çalışılmıştır (Cormack 1997: 145).

Edessa Nekropollerinde yer alan mezarları; merdivenli veya rampalı dromoslu tek odalı ve üç arcasoliumlu kaya mezarları, basit girişli tek odalı ve üç arcasoliumlu kaya mezarları, geçişli iki odalı ve beş Arcasoliumlu kaya mezarları, Loculuslu kaya mezarları, tapınak cepheli kaya mezarı, dromoslu çok odalı tonozlu ve anıtsal kaya mezarları ile kuyu tarzı girişli tek odalı mezarlar olarak sınıflandırabiliriz.

Edessa Nekropol'lerindeki mezarların çoğunluğu gerek plan özellikleri gerekse mezar buluntuları olarak Roma dönemi kaya mezarı plan özelliği gösterirler ve bu mezarlar M. S. 2. ve 3. yüzyıl içerisine tarihlendirilir. Bu tarihlendirmeyi yaparken de gerek yazıtlar gerekse de diğer buluntular dikkate alınmıştır. Ancak, Soğmatar Nekropolü kaya mezarları ilk olarak Erken Tunç Çağ'ında yapılmış, Roma döneminde bazı mezarlar değiştirilerek Roma mezar mimarisine göre uyarlanarak kullanılmıştır. Roma dönemi Anadolu mezar sanatı, genel olarak Roma İmparatorluğu'nun mezar kültürünü dahi etkileyebilen yerli geleneklerini koruması ve aynı zamanda Akdeniz'li komşularından aldığı dinsel tören, üslup ve teknikleri de bünyesine uyarlayıp, özgün bir tarz ortaya koyabilmesinden dolayı büyük önem taşımaktadır (Alföldi-Rosenbaum 1971: 8).

Edessa Nekropollerinde ele geçen sunu kapları ve hayvan kemikleri yanında Soğmatar Nekropolündeki mezarlarda görülen sunakların varlığı bir ölü kültü geleneği olduğunu ortaya koymaktadır. Ölülere sunu yapmak ve böylelikle de bir ölçüde kahramanlaştırma eğilimi, Akdeniz havzası genelinde görülen bir uygulamadır. Böylelikle bazı Roma mezarlarında kahramanlaştırılan ölen kişiye adak ve sunularda bulunarak, orada gömülü olan kişilerin statüleri yüceltilmekte ve güçlendirilmektedir (Cormack 2004: 154).

KAYNAKÇA

Albayrak, Y. 2017. "Şanlıurfa Kale Eteği Kaya Mezarları", *Karadeniz* 36: 269-279.

Albayrak, Y. 2018. "Şanlıurfa'dan Loculuslu Kaya Mezarları", *Karadeniz* 37: 179-187.

Albayrak, Y. ve B. Çelik 2019. "Soğmatar Çevresi Kaya Mezarları", *Karadeniz* 43: 255-261.

Albayrak, Y., S. İ. Mutlu, S. Mutlu ve B. Çelik 2019. "Soğmatar'da Sunaklı Kaya Oyuğu Mezarlar", *Karadeniz* 41: 263-274.

Alföldi-Rosenbaum, E. 1971. *Anamur Nekropolü – The Necropolis of Anemurium*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Cormack, S. 1997. "Funerary Monuments and Mortuary Practice in Roman Asia Minor", S. Alcock (yay.) *The Early Roman Empire in the East*: 137-156. Oxbow Books, Oxford.

Cormack, S. 2004. *The Space of Death in Roman Asia Minor*. Phoibos Verlag, Viyana.

Çelik, B. 2011. "Karahan Tepe a new cultural centre in the Urfa area in Turkey", *Documenta Praehistorica* XXXVIII: 241-253.

Çelik, B. 2016. "A small-scale cult centre in Southeast Turkey, Harbetsuvan Tepesi", *Documenta Praehistorica* XLIII: 1-9.

Çelik, B. 2018. "2016 Yılı Şanlıurfa İli Merkez İlçesi Neolitik Çağ ve Öncesi Yüzey Araştırması", *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 35/1: 203-223.

Çelik, B. ve Y. Albayrak 2019. "Soğmatar'dan Ele Geçen Bir Kartal Figürü", *Karadeniz* 42: 60-67.

Drijvers, H. J. W. 1980. *Cult of Beliefs at Edessa*. Education and Society in the Middle Ages and Renaissance, Brill Archive, Leiden.

Duval, R. 1975. *Histoire D'édesse, Politique, Religieuse et Littéraire*. De Gruyter, Amsterdam.

Gebelmann, H. 1979. *Römische Grabbauten der Frühen Kaiserzeit*. Limes Museum, Stuttgart.

Harrak, A. 1992. "The Ancient Name of Edessa", *Journal of Near Eastern Studies* 51/3: 209-214.

Head, B. V. 1911. *Historia Numorum. A Manual Of Greek Numismatics*, Oxford.

İlaslan, Y. Z. N. 2019. *Urfa İli Roma Dönemi Kaya Mezarları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

Önal, M. 2017. *Urfa-Edessa Mozaikleri*. Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı, Aycı Promosyon Ltd. Şti., Zonguldak.

Özgüç, T. 1948. *Ön Tarihte Anadolu'da Ölü Gömme Adetleri*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.

RE Paulys Real-Encyclopädieder Classischen Altertumswissenschaft. Stuttgart, 1893, 1894, 1907, 1931, 1942.

Segal, J. B. 1970. *Edessa. "The Blessed City".* Oxford.

Turani, A. 1993. *Sanat Terimleri Sözlüğü*. Remzi Kitabevi, İstanbul.

Uludağ, C. 2018. "Edessa (Şanlıurfa) Kızılkoyun Nekropolü", *Şurkav* 31: 9-10.